

GÜZEL, Abdurrahman (2014). “Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss. 517-522 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Abdurrahman GÜZEL*

DİNÎ-TASAVVUFÎ TÜRK EDEBİYATI ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME

Muhterem Efendiler,
Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı hakkında benden istenilen bu konuyu nasıl değerlendirmem gerekeceğini bilmeden işe soyunduk. Bildiğiniz gibi bu ismin geçmişi çok yakın zamanlara aittir. Bu isim ilk defa tarafımızdan 1992 yılında *Türk Dünyası El Kitabı*'nda '*Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı*' olarak adlandırıldı. Fakat meslekdaşlarımızdan gereğince bir ilgi göremedik. Herkes ters baktı. Olur mu böyle isim diye?

Ama bu ders, bir yandan üniversitelerimizde, diğer yandan da orta öğretim kurumlarımızda aynı adla kullanılmadı. Ancak Üniversitelerimizde sığıntı halinde katma değer vergisi gibi, ya '*Anonim Türk Halk Edebiyatı*' içinde, ya kısmen, *Eski Türk Edebiyatı* içinde, ya da *Âşık Edebiyatı* içinde verildiğini -Allah kabul etsin(!)kabilinden- gördüm. Öylesine geniş bir birikime ve kültürel değerlere sahip olan bu *Dini-tasavvufi Türk Edebiyatı*, genelde de Türk Edebiyatının kültürel temelini teşkil eden bir önemli bilim dalı idi. Maalesef meslekdaşlarımız bu ismi kullanmaktan âdeta korktular veya utandılar, kullanamadılar. Hep 1914'de yapılan Türk Edebiyatının tasnifi içinde *Türk Halk Edebiyatı*'nın bir alt başlığı olan '*Tekke Edebiyatı*'nı tekkeçiler tabiriyle müstehzi bir şekilde adlandırmaya çalıştılar. Bu duruma ise gönlümüz asla razı olmadı ve olmaz da.

Ve bu konuda bize yakıştırılmaya çalışılan bâzı hoş olmayan isimleri ve aşağılayıcı tutumları da zaman zaman göğüsledik. Ve dedik ki, **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**; '*Toplumun kültürel değerlerine sahip çıkan, üreten, gelişen, dünya ve âhiretini tamamlayıcı bir eğitim veren ve bu insanları gerçek anlamda her iki*

* Prof. Dr. Başkent Üniversitesi.

âlem için de **mutlu kılan, milli birlik ve beraberliği sağlayan, dinî yaşayışını belli bir vecd ve zühd içinde iki günü birbirine eşit olmayacak şekilde deva ettiren ve üreten, bazen nesir, bazen millî vezinle, bazen de Divan şiiri nazım şeklini kullanarak, kendisine mahsus dinî tasavvufî nazım tür'leriyle verebilen ve toplumun tümünü, dağdaki çobanla, saraydaki Sultanı kucaklayan, bir 'Ekol-Köprü Edebiyatı'** olduğunu tarif etmeye çalıştık.

Daha sonra da, bu edebiyatın '*Fikir kaynağı, Hedef kitlesi, Asli teması ve Kadrosu*'nu tespit etmeye çalıştık. Onlar da;

Fikir kaynağı: Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed ve Türk milletinin birliği ve beraberliğidir.

Hedef Kitlesi: Bütün bir Toplum, - Cumhurdur.

**Gelin tanış olâlim, İşi kolay kılâlim,
Sevelim, sevilelim bu dünya kimseye kalmaz**

Aslı Temaları: İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen bu nice okumaktır.

Kadrosu: vecde, akideye ve milli mefkureye dayalı eserleri ortaya koyan şahsiyetlerdir.

Bilindiği gibi bu edebiyatın Orta Asya sahasında kurucusu, ilk ve önemli şahsiyeti XII. yüzyılda Türkistan'da yaşamış olan **Hoca Ahmet Yesevî**'dir. Yesevî'nin Hikmetleri günümüze kadar gelmiş ve dervişleri vasıtasıyla bütün Türk coğrafyalarında çok etkili olmuştur. Onun Hikmetleri *didaktik ve lirik mahiyette* manzumelerdir. Bu şiirler, daha sonraki devirlerde **Yesevî**'nin müritleri tarafından yazıya geçirilerek **Divan-ı Hikmet** adıyla kitaplaştırılmıştır. Ayrıca **Fakr-nâme**⁵³⁸ adlı bir eseri daha vardır ki, o da *didaktik*, yani öğretici özelliklere sahip bulunmaktadır.

Yine bu edebiyatın Anadolu sahasında da ilk temsilcilerinden biri olan **Yunus Emre**,⁵³⁹ XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamış ve "**Dinî-**

⁵³⁸ Güzel, A. *Ahmed Yesevi'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 2008.

⁵³⁹ Güzel, A., *Mutasavvıf Yunus Emre*, Ankara 1993. "Bilindiği gibi Yunus Emre, sadece bu asrın mutasavvıf şâiri değil, aynı zamanda o, bütün *Türk edebiyatının* en büyük şâirlerindedir. Nerede doğduğu, nerede, nasıl yaşadığı, nerede öldüğü kesin olarak belli değildir. Onun gerçek hayatı hakkında çok az bilgi olduğu hâlde, menkıbevi hayatı hakkında pek çok bilgi bulunmaktadır. Yunus Emre; tasavvufu *açık, sade, samimî, ve heyecanlı bir şekilde dile getirmiş* son derece coşkulu şiirler söylemiştir. Hayat, ölüm, varlık, yokluk meseleleri üzerinde durmuştur. İnsana çok fazla değer veren, bütün insanlara bir gözle bakan

tasavvufî Türk Edebiyatı'nın ilk kurucu ve temsilcilerinden biri olmuştur. Bu yüz yıldan sonra artık Anadolu'da pek çok mutasavvıf şâir ve nâsir yetişmiş ve bunlar, sahaları itibariyle de pek çok eserler vermişlerdir.⁵⁴⁰

*Divân-ı Hikmet, Kitâb-ı Bakırgan, Nehcül-Ferâdis, Atabetü'l-hakayik, Kutadgu Bilig, Divan-ı Lügati't-Türk*de yine aynı duygularla yazılan eserlerimizdir.⁵⁴¹

Şunu da açıkça ifade etmek isterim ki, bu edebiyat bir asırdan buyana bu ad altında maalesef verilememiştir. Özellikle de İlk-orta ve yükseköğretim kurumlarımız müfredat programlarında aynı adla okutma yürekliliğini gösterememiştir. Hep kıyından, bucaktan yaklaştırmaya çalıştık. Hâlbuki bu edebiyat Türk edebiyatının asıl temelini teşkil ediyordu. Zaman zaman bu ismi bile anmaya korkmuşuzdur. Çok şükür şimdi gerçeği yeni yeni görmeye başlayan gençlerimiz yetişmiş durumdadır.

Müsadenize bu edebiyatın muhtevasından birkaç örneği sizlerle paylaşmak isterim. Onlar da:

Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Türk Edebiyatı'nın bütünü içinde bir disiplindir. Bu edebiyat, daha önceleri **'Halk Edebiyatı** içinde katma değer vergisi gibi sığıntı halinde **'Tekke edebiyatı'** adı ile korku ile kısmen yer almıştır. Şimdi ise, onun gerçek anlamda **'efradını câmi ağyarını mani'** bir isimle hem didaktik/öğretici, hem de lirik/aşk cephesi ele alınarak, sadece İslami dönemle sınırlanmayıp, İslam'dan önceki dönemleri de kapsamak kaydıyla **'dini-tasavvufî Türk edebiyatı'** adıyla ele aldık. Ama bu kararı verebilmek için de **25 yıl araştırdık**. Fakat hâlâ Üniversitelerimizde, meslekdaşlarımız **'dini-tasavvufî Türk edebiyatı'** adını kullanamadılar.

Yunus Emre, Türkçemizin millî sesini en güzel şekilde aksettirmiştir. Onun görüş ve düşünceleri asırları aşarak günümüze ulaşmıştır".

⁵⁴⁰ XIV. yüzyılın *dini-tasavvufî şiirleriyle* tanınmış olan en önemli şâiri, Yunus Emre'nin yolu takip eden **Kaygusuz Abdal'**dir. Onun hayatı hakkında da pek çok menkıbeler teşekkül etmiştir. Hem hece hem de aruz vezni ile şiirler yazmış olan **Kaygusuz Abdal'**ın *mensur, manzum ve manzum+mensur karışık eserleri* de bulunmaktadır. *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, XV. yüzyılda **Hacı Bayram Veli, Eşrefoğlu Rumî, Aşık Yunus'**dur. Ayrıca bu yüzyılda dinî konulu en önemli eserlerden birisi de Süleyman Çelebi'nin **Mevlidi'**dir. Mevlid yüzyıllar boyunca çeşitli törenlerde zevkle okunmuş ve günümüzde de okunmaya devam edilmektedir.

XVI. yüzyılda **Ümmî Sinan ve Pir Sultan Abdal'**ı; XVII. yüzyılda ise **Niyazî-i Mısri, Aziz Mahmud Hüdayî ve Sinan-ı Ümmî** gibi şahsiyetleri yetiştirmiştir. Bu edebiyattaki şiirlerin genel adı olan **ilâhîler**, tarikatlere göre şu isimleri almaktadır: **Bektaşî** şâirlerinin şiirleri **nefes, nutuk, devriye**; **Mevlevî** şâirlerinin şiirleri **âyin, Gülşenilerin** şiirleri ise **tapuğdur**. **İlahîler** hem aruz hem de hece vezinleriyle yazılmışlardır. Hece vezni ile yazılanlar **koşma**, aruz vezni ile yazılanlar **gazel** şeklindedir. Bunlar tasavvufî görüş ve anlayışları, **sır ve hikmetleri** dile getiren şiirlerdir.

⁵⁴¹ Bu hususta da ilgili bölümlere bakınız.

Fakat hâlâ Üniversitelerimizde **Dini-tasavvufi Türk Edebiyatı**' adı altında böyle bir ders koyma cesaretini gösteremedik. Ama Batı kültürüne dayalı, çürümüş, fosilleşmiş bazı isimleri bir araya getirip ders diye koyduk ve öğrencilerimize bir buçuk asırdan buyana okutmaya devam ettik. Fakat Türk Edebiyatının temelini teşkil eden ama kendi kültürümüzden olan bu ismi koymaktan utandık, korktuk. Hâlbuki Türk edebiyatının bütünü içinden siz **'dini muhtevayı'** çıkarırsanız, o edebiyat, içi boş bir kovana benzer, bunu hepimiz çok iyi biliyoruz, ama gereğini yapamadık.

Daha önce kıyıdan bucaktan bakılan bu edebiyat şimdi bir disiplin olunca aşağıdaki şahıs ve konuları derinlemesine **'Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı'** içinde öğrenmeye çalıştık.

Bu edebiyat; dünle bugünü birleştiren, doğruyu ve yanlış gösteren, toplumu birlik ve beraberlik potasında buluşturan, dağdaki çobanla, saraydaki Sultanı aynı koltukta kucaklayabilen bir disiplin olduğunu görmeye çalıştık. Yani **AhmedYesevi, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Süleyman Çelebi**'leri toplumun bütünü ile buluşturmaya çalıştık.

Biz 25 yıldan buya yaptığımız çalışmalar ile, dün bazılarından habersiz olduğumuz konuları bugün **Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı** ile öğrenmeye çalıştık. Şöyle ki:

1. Bugüne kadar öksüz çocuk gibi kenara itilen bu edebiyatın, tarihini, önemini, bilimsel değerini ortaya koyarken onun hem nazım, hem de nesir alanındaki üstün seviyedeki eserlerini, yüzleri aşan nazım türlerini ortaya koymaya çalıştık.
2. Dün hiç kimse; **Alevilik-Bektaşilik** ve **Hacı Bektaş Veli**'yi ağzına almaktan korkarken, biz bu korkuyu bir tarafa atıp, her tehlikeyi göğüsleyip, **Hacı Bektaş Veli**'yi lokal bölgelerden de çıkarıp, Onun gerçek anlamda bir **Hz. Muhammed dostu, hatta ashaptan biri mesabesinde olduğunu akademik** sahada da ilk defa ortaya koymaya çalıştık. Henüz hiçbir akademik çalışma ve kurum yok iken, biz onunla ilgili olarak **'Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi'**ni 1987'de kurarak, hem de en mükemmel akademik çalışmaları ortaya koyduk, fakat asla onun ne ticaretini, ne de istismarını yapmadık.
3. Dün **Yunus Emre** ümmi olarak bilinirken, onun da gerçek bir mutasavvıf şair ve âlim biri olduğunu olduğunu ortaya koymaya çalıştık.'

4. Biz bu edebiyat vasıtasıyla; Hz. Muhammed'in Türk kavmi ve Türk dili hakkındaki, "Türk dilini öğreniniz, çünkü onların uzun sürecektir bir saltanatı vardır." hadisini öğrendik. Ve var gücümüzle dilimize sarıldık.

5. İslam'dan önce Türklerin dini olan Gök Tanrı Dini'nin umdeleri ile **İslam Dini'nin** umdeleri arasındaki pek çok tıpa tıpa itikat, ibadet ve ahlaki benzerlikleri ufak tefek değişikliklerle de olsa bu edebiyat içinde öğrenmeye çalıştık.

6. 8. asırda yaşayan ve o günün en büyük müfessir ve muhaddisi olan *Abdullah b. Mübarek et-Türki'yi*, 9. Asırda yaşayan *Muhammed Musa el Harezmi'yi* de bu edebiyatla tanıdık.

7. Türklerin Müslümanlığı X. asırda kabul ettiğini, batılılara göre biz de söyledik, fakat Türklerin Müslüman oluşlarını Hz. Muhammed zamanı ile aynı dönemlerde olduğunu söyleyemedik. Ama şimdi bu edebiyat ile gördük ki; **İlk Türk-İslam devletlerinin** 7-8.asırdan itibaren **Afrika'da Tohunogulları, Balkanlar ve Kafkaslar'da İdil Volga Bulgar Türkleri, Orta Asya'da da Karahanlılarla** kurulduğunu öğrendik.

8. Dünyanın dönüşünü XVII. Asırda yaşayan Galile ile bize öğrettiler, fakat 7. Asırda Kur'anın, 13. Asırda Caca Beyin, XV. Asırda Uluğ Beyin Dünyanın dönüşünü görmedik, ama şimdi bunları da bu edebiyatla öğrendik.

9. Bu edebiyatın asıl bel kemiğini teşkil eden '**Dört kapı kırk makam'ın**, bir *İlk-orta-Lise ve Üniversite Eğitim* sistemi oluşunu da bu edebiyatla öğrendik.

10. *Ahmed Yesevi'yi* ve onun geçek müridlerinin Anadolu temsilcilerini, Anadolu'ya gelen Alp-Eren dervişleri ve onların

**'Toprak eğer uğruna ölen varsa vatandır,
Vatanın hem üstü aziz, hem de altı,
Çünkü üstünde can, altında ise iman var'**

***Hubbu'l vatan mine'l-iman dedi
Câna can dedi Mustafa'yı***
yine biz bu edebiyat ile öğrendik.

11. Asırladır kütüphanelerde okuyucusunu bekleyen milyonlarca yazmaların zamanla bütün dünya kütüphanelerinden alınarak ilim âlemine sunulması da yine bu bilim dalı sayesinde haberdar olmaya çalıştık.

12. Bu edebiyatın varlığını da zamanla batı bilim adamlarının eser ve çalışmalarından öğrenmeye çalıştık. Örneğin, 1850'lerde Avrupa dillerine çevrilen ***El-Milel ve l Nihal'i*** biz daha son 4-5 sene evvel Türkiye'de Türkçeye çevirebildik.

13. Bu edebiyata sahip çıkabilmek için mutlaka *bilgi birikimi ve yürek lazım*. Biz bunları göğüsledik. Bütün öğrencilerim ve meslektaşlarıma teşekkürler ederim ki, 12 yılda 6. Baskısını yaptığımız ***'Dini- Tasavvufi Türk Edebiyatı*** kitabımız ile bu yolda ilerlemelerimize devam ediyoruz.

14. ***Netice olarak ifade etmek*** isteriz ki, ***Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı***, diğer edebiyatlardan *konu, tür, muhtevası, kaynak ve eser bakımından daha da kapsamlı* bir edebiyattır. Çünkü bu ***edebiyat***; bir yandan *'Anonim Halk Edebiyatı* ile avam arasında buluşmuş ve onlardan yana eserler vermiştir. *Âşık Edebiyatı* mensupları ile de *Âşık edebiyatı* bünyesinde kendisini hissetmiştir. *Divan Edebiyatı* ile ise okumuş-*havas*'lar arasında bulunmuş onlara göre de eserler verebilmiştir. *Tekke Edebiyatı* ile de Tekkeler ve Tekkeler çevresinde yer almış, onlarla beraber olmuştur.

15. Böylece ***Dini- Tasavvufi Türk Edebiyatı***; herkesi kucaklamış, hem *Âşık edebiyatı*, hem *Anonim Türk Halk Edebiyatı*, hem *tekkeler çevresinde oluşan dini-tasavvufi Türk Edebiyatı* mensupları ile buluşmuş ve hatta *Klasik edebiyatı* da kapsayan geniş şumüllü bir edebiyat olmuştur. Artık bu ***Disiplin***'e sahip çıkma zamanı gelmiş ve geçmişte. Şimdi ise, bu edebiyatı kendi adıyla Üniversitelerimizde bütün yönleriyle ele alıp okutmamız. Bu bizim için milli ve dini bir görevdir, der. Hepinizi saygıyla selamlarım.